

Постфікс -ся формує зворотний стан дієслова: прислухатися, слухатися, дослухатися, вислухатися, заслухатися, наслухатися, дослухуватися, вислухуватися, заслухуватися, прослухуватися, вислуховуватися, заслуховуватися [7, 55].

Дієприкметники в даному гнізді представлені пасивним станом. Вони утворені за допомогою суфікса -н- від основи інфінітива, яка закінчується суфіксом -а-: слуханий, заслуханий, підслуханий, прослуханий [13, 217].

В даному словотвірному гнізді наявний прислівник слухняно. Він утворений за допомогою суфіксу -о від прикметника слухняний. Як і більшість прислівників цього типу, прислівник слухняно мотивований прикметником, який виражає внутрішню якість особи [5, 106].

Отже, аналіз структури і семантики похідних слів словотвірного гнізда з вершиною слухати вказує на те, що в процесі утворення нового слова співдіють значення всіх словотворчих елементів, які входять до складу словотворчої будови того чи іншого слова. Деривати даного гнізда представляють різні словотвірні типи і утворені різними способами, а саме: способом префіксації, суфіксації, постфіксації та способом усічення основи.

ЛІТЕРАТУРА

- 1 Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В.Т.Бусела. - К., Ірпінь: Перун, 2001. - 1450с.
- 2 Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию. - В кн.: Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. - М.: Наука, 1959. - 350с.
- 3 Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. - К.: Наукова думка, 1978. - 206с.
- 4 Грещук В.В., Бачкур Р.О., Джочка І.Ф., Пославська Н.М. Нариси з основоцентричної дериватології / За ред. В.Грещука. - Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. - 348с.
- 5 Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір. - Івано-Франківськ: Видавництво "Плай" Прикарпатського університету ім. В.Стефаника, 1995. - 208с.
- 6 Земская Е.А., Китайгородская М.В., Ширяев Е.Н. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. - М.: Наука, 1981. - 276с.
- 7 Ковалик І.І. Вчення про словотвір. (Словотвірні частини слова). - Львів: Видавництво Львівського університету, 1958. - 78с.
- 8 Ковалик І.І. Корень слова и его роль в словообразовательном гнезде// Актуальные проблемы русского словообразования. - Ташкент, 1978.
- 9 Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. - М.: Наука, 1981. - 200с.
- 10 Кубрякова Е.С. Что такое словообразование. - М.: Наука, 1965. - 78с.
- 11 Лагутіна А.В. Віддієслівні абстрактні іменники на -ння в історії української літературної мови/ Дослідження з української та російської мов. - К.: Наук. думка, 1979. - 280с.
- 12 Лесюк М. Дослідження словотвору на рівні словотвірних гнізд// Вісник Прикарпатського університету. Випуск XV-XVIII. Філологія. - Івано-Франківськ: ЦІТ, 2007. - С.212-216.
- 13 Словотвір сучасної української літературної мови// За ред. М.А.Жовтобрюха. - К.: Наук. думка, 1979. - 406с.
- 14 Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. - К.: Наук. думка, 2003. - 283с.

Analysis of derivative words of different word-building types of word-building nest with the top слухати is given, their structure and semantics, correlation with formative word is determined in the article. Word-building paradigms of formative words of all formation stages and ways of word-building are determined in the article.

Key words: word-building nest, word-building type, stem of a word, word-building affix, word-building meaning.

В.М. Фурса

СЛОВОТВОРЧІ ЗАСОБИ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ЛОКАТИВНИХ ЗНАЧЕНЬ ДІЄСЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті на синтаксичних засадах схарактеризовано дериваційні засоби категоризації локативних значень дієслів у сучасній українській мові, простежено механізм експлікації непередикатних функцій дієслівних префіксів у межах словотвірної категорії локативності.

Ключові слова: словотвірна категорія, локативність, префікс, дієслово, предикат, аргумент.

У межах категорійного підходу до вивчення словотвірних одиниць дериваційні форманти кваліфікують як засоби категоризації їхніх словотвірних значень [3; 4; 5; 9; 10; 11; 12; 15; 17]. Згідно з концепцією категорійної граматики, розробленою І.Р.Вихованцем, категорійний словотвір посідає проміжне місце між категорійним синтаксисом і категорійною морфологією, бо словотвірні категорії формуються в структурі речення чи словосполучення, використовуючи для свого оформлення мінімальні одиниці морфологічного рівня – морфеми [3, 178; 4, 3]. Відповідно суфіксальні, префіксальні й інші деривати є конденсатами семантично елементарних речень або формально-граматичними репрезентаціями предикатно-аргументних та предикатно-предикатних семантичних структур, а дериваційні афікси, які входять до їхнього складу, – виразниками значень предикатів або аргументів.

Префіксальні, суфіксальні, префіксально-суфіксальні та інші дієслова є формально-граматичними репрезентантами предикатно-аргументних та предикатно-предикатних семантичних структур, що згортаються в реальне слово в будь-якій позиції речення. Для більшості похідних дієслів базовими синтаксичними структурами, компоненти яких беруть участь у їхньому формуванні, є дієслівне словосполучення “предикат зі значенням дії, процесу або стану + залежний від нього непередикатний аргумент” як самодостатня базова одиниця, виокремлена з семантично елементарного речення, та невласне дієслівне словосполучення “предикат зі значенням дії, процесу або стану + супровідний предикат (предикат предиката)”. На ґрунті значень залежних компонентів базових синтаксичних структур (непередикатного аргумента чи супровідного предиката) у сучасній українській мові виокремлено й докладно схарактеризовано три типи словотвірних категорій дієслів: 1) словотвірні категорії, що ґрунтуються на семантико-синтаксичних функціях непередикатних компонентів (словотвірна категорія локативності, словотвірна категорія інструментальності (знаряддя та засобу дії), словотвірна категорія результати́ва та словотвірна категорія об’єкта); 2) словотвірні категорії, які базуються на значеннях супровідних предикатів (словотвірна категорія темпоральності та словотвірна категорія квантитативності); 3) словотвірна категорія стану як дериваційна категорія особливого типу, що ґрунтується на семантико-синтаксичних функціях як предикатних, так і непередикатних компонентів [14].

У процесі словотвірної категоризації дієслівних одиниць основними засобами вираження їхньої дериваційної семантики слугують дієслівні префікси. Дещо рідше цю функцію виконують суфікси. Як зауважує І.Р.Вихованець, “коли іменники є частиною мови із суфіксальною словотвірною домінантою, то дієслова з погляду словотвору мають обмежені можливості творення похідних слів суфіксальним способом” [2, 148]. Основні функції дієслівних префіксів – функція локатива та функція предиката. Локативна функція префіксів, за визначенням дослідників, є найпоказовішою, типовою семантичною функцією дієслівних префіксів [2; 7; 16]. У предикатній функції вони вживаються дещо рідше і заміщають супровідні предикати з темпоральною та кількісною семантикою. Дериваційні суфікси дієслів є виразниками предикатної семантики і виконують лише семантичну функцію заміщення, заступаючи “у морфологічній структурі слова предикати дії або стану” [2, 148].

Провідну роль у формуванні **локативного** значення похідних дієслів відіграють префікси, які можуть позначати напрям руху, шлях руху і місце дії, тобто репрезентують різні параметри локативної семантики. З-поміж дієслівних префіксів з просторовою домінантою можна виокремити шість груп, кожна з яких має в своєму складі кілька підгруп:

1) дієслівні префікси зі значенням напрямку – вихідного пункту руху утворюють три підгрупи і вказують на:

а) локалізацію вихідного пункту руху всередині просторового орієнтира – “рух зсередини чого-небудь назовні, за межі чого-небудь” (префікс **ви-**): *йти зсередини чого-небудь, з меж певного простору* → **вийти**; *бігти зсередини чого-небудь* → **вибігти**. Напр.: *Ото як **вийти з сіней** та подивитись навколо – геть-чисто все зелене та буйне* (О.Довженко); *Веселий дощик прошумів, Омив деревам листя, І діти **вибігли з домів** – Пашать азартом лиця* (М.Луків);

б) “рух з поверхні чого-небудь вгору або вниз” (префікс **з- / с-**): *летіти з поверхні чого-небудь* → **злетіти**. Напр.: *Уже старий [лелека]. Поменшало снаги. **Злітає** птах. Процальне робить коло*

(М.Лукив); *Тривожно і радісно злетіли сірі гуси вгору і полинули, полинули...* (О.Довженко); *Із ріллі ...жайворон злетів і обізвався в небі* (В.Мисик);

в) дистантну локалізацію вихідного пункту руху щодо просторового орієнтира – “рух від об’єкта в простір” (префікси **від-, по-**): *йти від чого-небудь, віддаляючись від нього* → **відійти**; *бігти від чого-небудь, віддаляючись від нього на якусь відстань* → **відбігти**. Пор.: *Від каменя відбігають півколами, тремтять і зникають на сонній воді ...хвилька за хвилькою* (Є.Гуцало); *...відлетіли з озерецька останні качки, і вже за хатою в золотій метелиці кружляє, гуде падолист* (М.Стельмах); *Схаменувшись, солдат позадкував від окопчика, шурхнув у соняшники...* (О.Гончар);

2) дієслівні префікси, що виражають значення напрямку – кінцевого пункту руху, належать до двох підгруп і вказують на:

а) локалізацію руху всередині певного просторового орієнтира – “рух всередину, в межі чого-небудь, у певний простір” (префікси **в-, за-**): *йти всередину чого-небудь, у межі певного простору* → **зайти**; *бігти всередину чого-небудь, у межі певного простору* → **вбігти**. Напр.: *У кімнату заходить висока, чорноброва дівчина з розкосими очима, в скромньому зеленому пальті і з кошиком у руках* (М.Зарудний); *У кухню по черзі вбігали діти, брали свої вареники...* (Т.Пишнюк);

б) дистантну локалізацію кінцевого пункту руху щодо просторового орієнтира – “прибуття до місця призначення, до потрібного об’єкта” (префікси **до-, при-, над-, під-**): *йти до потрібного місця* → **дійти**; *йти до чого-небудь, зупинившись біля нього* → **підійти**. Напр.: *Мовчали закурені поля, німувала насічена рубцями-переметами дорога, тільки діброва, до якої він саме дійшов, пересварювалася з хуртовиною і вітром* (М.Стельмах); *А коли прокинулася надвечір з головним болем від важких сновидінь і підійшла до вікна, то під дідовою грушею червоно палахкотів великий букет троянд* (О.Гончар). Префікси **при-** і **над-** “за семантичними показниками розташовані між дистантними і контактними дієслівними префіксами” [2, 149], пор.: *бігти довго до потрібного місця* → **прибігти**; *бігти довго в межі певного простору* → **прибігти**. Напр.: *Уночі до моря знову я прибіг, А воно ридало біля моїх ніг* (Д.Павличко); *Роман тільки що прибіг у двір* (І.Нечуй-Левицький). Слід зауважити, що, крім локативного значення, префікси **при-** і **над-** передають водночас різні відтінки темпорального значення *бігти до потрібного місця після якогось часового орієнтира* → **надбігти**; *бігти в межі певного простору після якогось часового орієнтира* → **надбігти**. Напр.: *У чайну ще надходили люди – Ісак Аронович кожному розповідав, що тут за оказія, не забуваючи дати повну характеристику бойових подвигів Ничипора Снопа* (М.Зарудний);

3) дієслівні префікси з семантикою напрямку – шляху руху об’єднують три підгрупи, які визначають:

а) “рух знизу вгору” (префікси **ви-, з-, під-**): *їдучи по поверхні вертикально розташованого просторового орієнтира, перетнути його рухом знизу вгору* → **виїхати**; *біжучи по поверхні вертикально розташованого просторового орієнтира, перетнути його рухом знизу вгору* → **вибігти**; *кинути щось вгору, в простір* → **підкинути**. Напр.: *Виїхали на гору, за село, і Платонові у груди вдарив пружний весняний вітер...* (М.Зарудний); *Перестрибуючи через сходинки, вибіг на четвертий поверх і постукав* (М.Зарудний); *Незабаром крізь сутінь ночі до літака по трапу стали підійматись тіні людей з якимись вудилищами в руках, постаті збігали вгору одна за одною...* (О.Гончар); *Юхим підкидає Степку високо над головою і ловить, як ляльку* (М.Зарудний);

б) “рух згори вниз” (префікси **з- / с-, під-**): *йти по поверхні вертикально розташованого просторового орієнтира згори вниз* → **зійти**. Напр.: *Зійшов униз узвозом, яким колись прорвались шведи в замок* (Василь Шевчук); *Та ось чорношкірий майстер, зробивши своє діло, став неквапом спускатися по залізній драбині, повагом ступаючи зі щабля на щабель...* (О.Гончар);

в) “рух по замкненій лінії, навколо статичного просторового орієнтира” (префікси **о-, об-**): *їдучи навколо чого-небудь, зробити замкнене коло* → **обійти**. Напр.: *Оглядаюся довкола, острашливо обходжу кругом хати, знову стаю на причілку* (Є.Гуцало); *Коло собору опиняться, обійдуть довкола нього, і він їм буде наче обертається навкіл своєї осі* (О.Гончар);

4) дієслівні префікси зі значенням напрямку руху – місцезнаходження охоплюють три підгрупи, що позначають:

а) “рух у різні боки” (префікс **роз-**, а також префіксально-постфіксальна комбінація **роз- + -ся**): *везучи об’єкти в різні боки, доставити їх у певне місце* → **розвезти**; *несучи що-небудь у різні боки, доставити в певне місце* → **розносити**; *їдучи у різні боки, дійти до певного місця* → **розійтися**. Напр.: *Їм тільки коня дай, щоб вугілля по селищах розвезти* (О.Гончар); *Тепер він через день добирався до району, забирав пошту, а потім довго розносив її по селу...* (М.Зарудний); *Отамани були бліді од сильного бойового переляку і розходилися по куренях, грізно оглядаючись* (О.Довженко);

б) “рух просто у простір” (префікс **за-**): *їхати в простір, далеко* (світ за очі) → **заїхати**. Напр.: – **Заїхали ми не так далеко, – виправдовувався Андрійко** (М.Вінграновський);

в) “рух з різних боків” (префікс **з- / с-**, а також префіксально-постфіксальні комбінації **з- + -ся, с- + -ся**): *несучи що-небудь з різних боків, доставити в певне місце* → **знести**; *їдучи з різних боків, доїхати до певного місця* → **зїхатися**. Напр.: *...мерщій знести все в економію, хто що взяв, звести худобу всю* (А.Головка); *Мине ще кілька днів, і цей величезний будинок заповнять кілька хлопців та дівчат, вони зїдуться сюди зі своїх сіл, містечок, міст з важкими чемоданами і клунками, обніматимуться при зустрічах* (М.Зарудний);

5) дієслівні префікси – виразники значення шляху руху, з-поміж яких виділяють три підгрупи, що вказують на:

а) “рух через простір чи просторовий орієнтир” (префікс **пере-**): *їти, перетнувши певний простір* → **перейти**. Напр.: *Коли ковпаківці прорвалися у Деятині, частина їх переходила через наш Лужок* (С.Пушик); *Горобенко перейшов бруковану широку головну вулицю і ступив на східці парадного ходу* (Б.Антоненко-Давидович);

б) “наскрізну дію через внутрішню частину чого-небудь” (префікс **про-**): *їти через що-небудь наскрізь* → **пройти**. Пор.: *Старий відчув, що возкість од лавки пройшла крізь одяг й неприємно холодила...* (Валерій Шевчук); *Христина проитовхується крізь натовп* (М.Зарудний);

в) “рух повз об’єкт” (префікс **про-**): *їти повз що-небудь* → **пройти**. Напр.: *Мимо воріт несподівано прогарчав ворожий танк* (О.Гончар);

б) дієслівні префікси, що вказують на місце дії, процесу (**над-, при-, на-**): *ліпити, прикріпивши щось до поверхні чого-небудь* → **приліпити**. Напр.: *Хата його приліпилась на згірку, на самому розі двох вуличок, дерезою обросла від дороги* (О.Гончар); *...листок-блуканець так міцно приліпився до вікна, що ніякий вітер не міг його зірвати* (Т.Пишнюк).

Отже, дериваційні морфеми сучасної української мови у формально-граматичній структурі похідних дієслів є експліцитними засобами категоризації їхніх словотвірних значень. Основною семантичною функцією дієслівних префіксів у структурі похідних дієслів є локативна, бо дієслівний предикат, виражаючи дію, визначає і параметри виконання її в просторі, тобто поширюється аргументом з семантичною функцією локатива.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 211 с.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Вихованець І.Р. Принципи категорійної граматики української мови // III Міжнародний конгрес українців. Мовознавство (26-29 серпня 1996 р.). – Харків, 1996. – С. 177-181.
4. Вихованець І.Р. Теоретичні засади категорійної граматики української мови // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту. Серія: Філологія. – 2000. – Вип. 2. – С. 3-6.
5. Вихованець І.Р. Словотвірні категорії прикметника в сучасній українській мові // Лінгвістика: Зб. наук. праць. – Вип. I. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. – С. 130-134.
6. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
7. Городенська К.Г. Семантичні функції дериваційних морфем // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 21-29.
8. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.
9. Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника) // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 22-28.
10. Городенська К.Г. Проблема зв’язку словотвору та синтаксису в новій академічній граматиці української мови // III Міжнародний конгрес українців. Мовознавство (26-29 серпня 1996 р.). – Харків, 1996. – С. 182-185.
11. Городенська К.Г. Синтаксичні засади категорійного словотвору // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту. Серія: Філологія. – 2000. – Вип. 2. – С. 6-9.
12. Городенська К.Г. Синтаксичні засади словотвірних категорій граматичної ад’єктивації // Актуальні проблеми українського словотвору / За ред. д-ра філол. наук В.В.Грещука. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 46-54.
13. Ільїн В.С. Префікси в сучасній українській мові. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953. – 167с.
14. Колібаба Л.М., Фурса В.М. Синтаксичні засади виокремлення словотвірних категорій дієслів // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. – С. 298-305.
15. Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника: Монографія. – Херсон: Айтлант, 2005. – 336 с.
16. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. – К.: Наукова думка, 2003. – 288 с.
17. Шинкарук В., Шутак Л. Словотвірна категорія суб’єктивної оцінки. – Чернівці: “Рута”, 2002. – 128 с.

The article is devoted to the syntactic analysis of word building formants that group word building meanings of verbs in the modern Ukrainian language. Predicative and non-predicative functions of verbal prefixes of word building verbal categories locative are analyzed.

Key words: word building category, locative, prefix, verb, predicate, argument.

І.М. Черненко

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ОДИН ЗІ СПОСОБІВ НОМІНУВАННЯ ТЕРМІНІВ ТУРИЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті зроблено спробу аналізу запозичених термінів, що функціонують в українській мові у сфері туризму. Окреслено деякі особливості їхньої словотвірної та семантичної адаптації; виявлено найчастотніші тематичні групи запозичених термінів.

Ключові слова: запозичення, словотвірна адаптація, семантична адаптація, внутрішньомовні та позамовні чинники запозичення.

Відкритість лексико-семантичних підсистем є однією із найважливіших властивостей мови; саме вона здатна забезпечувати безперервність мовного функціонування. Словниковий склад мови, як відомо, безпосередньо пов'язаний із позамовною дійсністю і є дуже чутливим до тих змін, які відбуваються у житті носія мови – народу.

З давніх-давен торгівельні, економічні та культурні зв'язки між народами сприяли проникненню в різні мови іншомовних слів. Так само й українська мова збагачувалася й збагачується іноземними елементами й словами. Тому проблема питомого й запозиченого в українському термінознавстві стає дедалі актуальнішою.

В умовах мовних контактів одним із найпоширеніших видів лексичних інновацій є перенесення лексичного матеріалу з однієї мови в іншу – запозичення іншомовних лексем [6, 107]. Вивчення запозичень становить інтерес як на синхронічному, так і на діахронічному рівнях розвитку мови. Розгляд запозичених лексем у діахронічному аспекті, як зауважує І.Сушинська, “дає змогу простежити шляхи їх залучення в українську мову, поширення та активізацію процесу їх вживання, специфіку графічної, фонетичної, граматичної та семантичної адаптації. У синхронічному аспекті перспективним напрямком досліджень є окреслення семантичного обсягу іншомовних слів, виокремлення предметно-тематичних груп, аналіз семантичних відношень всередині групи” [14, 268]. Аналізу цієї проблеми присвячена достатньо значна кількість досліджень як загальнотеоретичного, так і прикладного характеру (В.Акуленко, В.Аристова, Ю.Белей, О.Боровська, О.Гурко, І.Кочан, Л.Крисін, Л.Мацько, О.Муромцева, Г.Онуфрієнко та ін.).

Метою цієї наукової розвідки є спроба здійснення комплексного дослідження іншомовних термінів з галузі туризму на структурно-словотвірному та лексико-семантичному рівнях.

Розглядаючи запозичення як один зі способів поповнення термінології з галузі туризму, насамперед, необхідно з'ясувати, що ж слід розуміти під «запозиченням» і які терміни можна вважати запозиченими. У мовознавчій літературі маємо різні найменування іншомовних слів, що входять до лексичного складу певної мови: іншомовні вкраплення, запозичення, іноземні слова, варваризми, інтернаціоналізми, міжнародні лексеми тощо. Найуживанішим серед цих лексем є термін “запозичення – звернення до лексичного фонду інших мов для вираження нових понять, подальшої диференціації вже існуючих і позначення невідомих раніше предметів” [2, 68]. Як правило, цим терміном позначають і акт, у результаті якого одна мова засвоює елемент іншої мови, і сам запозичений елемент.

Важливу увагу при аналізі запозичуваних елементів слід приділити проблемі структурних мовних рівнів, на яких відбуваються запозичення. Так, на думку В.Аристової, запозичення фонем і морфем не слід прирівнювати до запозичень слів, оскільки “одиноці або елементи різних мовних рівнів поводять себе при запозиченні неоднаково”. Тому науковець пропонує розрізняти “первинні елементи, що здатні самостійно переходити з однієї мови до іншої, несуть основну мовленнєву інформацію й наділені відносною самостійністю (лексичні, семантичні, синтаксичні та стилістичні елементи) та вторинні елементи, які не здатні до самостійного переходу в іншу мову (фонетичні, фонологічні та морфологічні)” [1,6].